

Констатуючи певний рівень розвитку промисловості на Літинщині, Вавжинець Марчинський перераховує такі виробництва: рукодільня у Костянтинові (сукно по 20 злотих), фабрика шпильок там же, рукодільня у Янові (просте сукно по 10 злотих), пивоварня у Старій Синяві (портер), паперова фабрика у Межиріві [1, с.244].

Характеризуючи склад населення, дослідник пише про шляхту, яку поділяє на два класи: обивательську і чиншову, міщан – 2316, обивателів – 30388.

Головним містом є Літин, побудований з дерева на річці Богар, яка потім впадає у Південний Буг. Краєзнавець зазначає, що місто під час нашествия було спалене, але потім стало активно заселятися.

Другим містом за значенням у повіті В. Марчинський називає Хмільник, який знаходиться на річці Буг, на її правому березі. Колись Хмільник був оборонним містом, у ньому є стара фортеця. Але дослідник констатує, що забудову міста ніхто не планував - це відображається в нераціональному розташуванні будинків та загальному розташуванні міста на болотистих землях.

Висновки. Незважаючи на деякі неточності та спотворення фактів трьохтомне видання Вавжинця Марчинського стало гарним підґрунтям для подальших краєзнавчих розвідок на Поділлі. Написання “Статистично-топографічного і історичного опису Подільської губернії” було поштовхом для розгортання активних краєзнавчих досліджень нашого краю.

1. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej w 3t. – Wilno, 1820-1823 – 350 s. 2. Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: 3б. наук. Праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький: Поділля, 1999. – 600 с. // О.М. Кошель Вавжинець Марчинський – один із перших дослідників Поділля в XIX столітті – с. 548-551.

УДК 911.2

Шилова Л.Г.

Перлина Приазовського степу

Природно-унікальне явище з історії тисячоліть – геологічний, історико-археологічний, етнографічний заповідник Кам'яна Могила. Вивчення стародавньої феноменальної пам'ятки дозволило археології відповісти на чисельні питання розвитку духовної культури, її фундаменту і коріння багатьох народів Євразії.

Ключові слова: унікальний, феномен, панцир, петрогліфи, пісковик.

Шилова Л.Г. Жемчужина Приазовской степи. Природно-уникальное явление с историей тысячелетий – геологический, историко-археологический и этнографический заповедник Каменная Могила. Изучение древнего феноменального памятника позволило археологам ответить на многие вопросы развития духовой культуры, ее фундамента и корней многих народов Евразии.

Ключевые слова: уникальный, феномен, панцирь, петроглифы, песчаник.

Shilova L. Pearl of the Azov steppes. Natulal-unique phenomenon with thousand history is Stone history is Stone Yrare – a geological, historical archaeological ethnographical reservation Studying this ungue monument to the past let scientist answer many question connected with development of intellect culture, its foundation and roots of European Asia.

Keywords: Unique, phenomenon, shell, sandstone, petroglyphy.

Наявність проблеми. Геолого-археологічна, історична, етнокультурна спадщина культурного ландшафту Приазовського степу завжди цікавила вчених світу. Проблемою бачимо виявлення нагальної зацікавленості широкого загалу у необхідності пізнання феномену Кам'яної Могили в Запорізькому краї.

Цілі та завдання: 1) поміркувати над походженням Кам'яної Могили; 2) простежити етапи дослідження Кам'яної Могили; 3) показати грані її значущості – геологічної, історичної, етнографічної; 4) акцентувати увагу на сучасній її значущості для степового ландшафту; 5) до чого ведуть тисячоліття її існування; 6) довести зв'язок походження, історичність існування, етнографічність освоєння Кам'яної Могили.

Виклад основного матеріалу: Неподалік від Мелітополя, у долині ріки Молочної здалеку видно жовтий острів, складений із химерно нагромаджених великих брил. У геологічному та історичному плані Кам'яна Могила – найунікальніший, тобто єдиний у світі пам'ятник такого роду, який привертає загальну увагу як явище незвичне, незвичайне, надзвичайне. Громадську свідомість хвилювало питання, як він міг виникнути у випаленому сонцем степу?

Наявні кілька версій та гіпотез походження Кам'яної Могили. Є думка, що давнє Сарматське море сформувало Кам'яну Могилу. Море відступило – останець його донних відкладів залишився.

Другим припущенням є те, що коли останній льодовик танув, то його могутні води, які йшли річищем ріки Прамолочної утворювали так звані «амфітеатри» – великі вимоїни у правому березі ріки, що утворились за припущенням академіка К. Бера внаслідок зворотного руху великої маси води. Річище ріки Молочної заглибилось, а великий острів з піщаника залишився зверху не зруйнований. З часом первинний щит пісковикового моноліту розколовся, а його уламки сповзли по піску. Стосовно цих припущень можна спитати, а чому ж і вода давнього моря, і вода річки Молочної не зміла з собою отой пісок, на якому ми бачимо розкидані брила? Чому на сотні кілометрів нема нічого подібного на Кам'яну Могилу?

Є думка, що кам'яний горб – наслідок бурхливої дії вулкана, який давно заснув. А чому ж ми не бачимо слідів лавових потоків? Червоно-бурі глини, які містять в собі залізо та марганець, вірогідно, іншого походження.

Висловлюється думка, що Кам'яна Могила метеоритного походження [4]. На користь цього припущення говорить те, що окремі плити мають ідеально рівні стіни (що могло статися від удару об землю) і що утворилася значна кількість уламків великих розмірів, над якими далі працювали вивітрювання і той пісок, що під могилою, саме і є наслідком багатовікового руйнування. А чому ж ми не бачимо воронки від падіння такого величезного метеориту? А може вона замулилась за мільйони років? Мабуть колись наші нащадки винайдуть єдину вірну гіпотезу утворення цього унікального горба висотою 12 м і площею 3 гектари. Кам'яна Могила – це кілька тисяч наскельних зображень у її гротах і печерах. Вони дуже реалістичні і дають уяву про духовну культуру, ведення господарства давніх цивілізацій. Хронологія зображення Кам'яної Могили охоплює значний період від XVI – XIII тисячоліть до н.е. до X – XII віків н.е.

Хазяями Кам'яної Могили (для звершення культових обрядів) були киммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, хазари, половці. Впродовж віків численні народи знаходили тут на Кам'яній Могилі можливість для поклоніння своїм богам. Обряди, які виконувалися під орудою чаклунів – волхвів перед

зображенням тварин, сприяли (за уяви первісних мисливців) вдалому полюванню, захищали людей та їхні житла від стихійного лиха [5].

Перші відомості про дивовижний пам'ятник природи і стародавньої культури відносяться до кінця XVIII століття. У 1778 році російський полководець О.В. Суворов призначив біля кам'яногомогильного пагорба місце для поштової станції, яку охороняли 14 козаків. У 1793 році на карті Мелітопольського повіту пам'ятник природи був позначений як «Камінь – Ююн-Таш» (у перекладі з тюркської означає «гора, збірний камінь»), який мабуть був місцем збору татарських орд для походів на Польщу, Литву і Московію.

Чотири десятиріччя в історичній літературі не було згадок про Кам'яну Могили і її наскальні малюнки.

У 1831 році тут побував академік П.І. Кльоппек (1793-1866) і про дивовижний пам'ятник написав: «Кам'яна Могила, так називається бугор, який складається із величезних брил пісковики... Нагромаджене тут каміння то виступає із землі вертикально, то схиляючись у протилежні сторони, утворює навіси, а в печерах надписи на стінах і стелі».

Через 50 років з'являється нове повідомлення про унікальний пам'ятник. Археолог М.І. Веселовський, професор Санкт-Петербурзького університету відомий сенсаційними розкопками скіфських курганів, написав відкритого листа у Міністерство Імператорського двора (Імператорську Археологічну комісію) на право розкопок у Таврійській губернії і, отримавши дозвіл, у кінці XIX століття побував на Кам'яній Могили, де досліджував давні рисунки у гротах і печерах.

Новим етапом в історії вивчення унікальної пам'ятки первісної культури стали 1936-1938 роки, коли на Півдні України працювала Азово- Чорноморська експедиція під керівництвом О.М. Бадера, яка відкрила унікальні петрогліфи (рисунки на камені) – зображення бика в гроті «Мамута», «Плити стоп», лінійно-геометричні фігури та ін. Вони дозволили відтворити побут і духовну культуру стародавніх народів, які населяли наш степ.

Раніше вважалося, що винятковим місцем виникнення і розвитку первісного образотворчого мистецтва була Західна Європа. Проте в XX ст. археологічні розкопки, розгорнуті від кордонів Чорного й Балтійського морів аж до Тихого океану, спростували цю «аксіому» європоцентризму. Одним із перших піддав її глибоко аргументованій критиці видатний український історіософ Н.П. Драгоманов – фахівець з історії як стародавнього Риму так і Сходу.

У післявоєнний період – з 1951 по 1957 рік на Кам'яній Могили проводилися дослідження під керівництвом відомого українського археолога М.Я. Рудинського. Вони дозволили по-новому подивитися на культурно- історичні комплекси давніх рисунків. М.Я. Рудинський писав: «...петрогліфічний комплекс Кам'яної Могили в якійсь своїй частині є одним з проявів того світогляду, який складався в межах широкого культурно- історичного поясу, що простягався через Старий Світ між Індією і Європейським узбережжям Атлантики».

Влітку 1954 р. на Кам'яній Могили побував видатний кінорежисер О.П. Довженко. Із спогадів Євгенії Рудинської: «Кам'яна Могила справила на Олександра Петровича величезне враження. Приїхавши на кілька годин, Довженко буквально не хотів їхати звідси. Його захопленню урочистою грандіозністю горба, тими неоціненними шедеврами мистецтва, яке прадавні митці залишили на його піскових плитах, не було краю. Багато ми говорили тоді про необхідність вивчення етнографії різних народів, яке може допомогти

розшифрувати деякі з Кам'яно-Могилянських рисунків».

У 1961 і 1963 роках на Кам'яній Могилі роботу продовжили В.Я. Гладилін і Б.Д. Михайлов, які відкрили нові гроти та нові рисунки [3]. Результатом дослідницьких робіт стали наукові публікації В.М. Гладиліна «До питання про вік наскельних рисунків» Кам'яної Могили, у яких датував петрогліфи періодом від епохи мезоліту до бронзового віку, тобто Х – II тис. до н.е.

Через десять років (1971-1973 рр.) Кам'яну Могилу вивчала Приазовська археологічна експедиція АН УРСР разом із Мелітопольським краєзнавчим музеєм В.М.Даниленко і Б.Д. Михайловим [1]. Були відкриті гроти Чаклуна і Чуриг. З 1983 по 2002 дослідження пам'ятника проводив Б.Д. Михайлов. Результатом польових робіт стало відкриття 15 нових гротів і печер [2].

Кам'яна Могила виступає як бібліотека, яка розказує про розвиток давніх людей засобами образотворчого мистецтва, коли мінялось господарювання від полювання, збирання до тваринництва і землеробства – мінялись і стилі зображення. Кочові народи передують шумерам, які відійшли пізніше у Месопотамією, але знову ж таки поверталися до свого святилища – Кам'яної Могили і засобами малюнку вели розповідь про своє життя, про становлення своєї духовної культури. Отже, Кам'яна Могила – колиска цивілізацій.

Висновки. Особливе місце серед численних пам'яток первісного мистецтва посідає Кам'яна Могила. Розташована на перетині Європи і Азії, Заходу і Сходу, Півночі і Півдня, Середземномор'я і Центральної Азії, рас, етносів, культур, вірувань та мов, ця природна «піраміда» була суб'єктом історії завжди.

Звернули на неї увагу майже 250 років тому, а почали досліджувати вже через 50 років. Дослідження вчених призвело до відкриття 65 гротів і печер, на стелях яких виявлено декілька тисяч рідкісних наскельних зображень різних історичних епох: палеолітичної, епіпалеолітичної (мезоліт), неолітичної, епохи міді – бронзи і середньовіччя, тобто хронологія зображень Кам'яної Могили охоплює період від XXII – XVI тисячоліть до н.е. до X – XII століть.

Науковий інтерес до Кам'яної Могили не зникає. Вона має ще багато тайн. Навіть цікаво було б знати, чому наскельні рисунки – петрогліфи малювались на скелях плит? Це було дуже незручно.

1. Михайлов Б.Д. Каменная Могила / Б.Д. Михайлов. – Львів: Просвіта, 1986.
2. Михайлов Б.Д. Мелітополь. Природа, археология, история / Б.Д. Михайлов. – Мелітополь: Дике поле, 2001.
3. Михайлов Б.Д. Кам'яна Могила – світова пам'ятка стародавньої культури в Україні / Б.Д. Михайлов. – К.: Такі справи, 2003.
4. Шилова Л.Г. География родного края. Запорожская область / Л.Г. Шилова, В.И. Тимашова. – Запорожье, 1997.
5. Єлькін М.В. Народы Північного Приазов'я / М.В. Єлькін. – Львів: Просвіта, 1997.